

تحلیل کتابهای درسی تاریخ مقطع متوسطه نظام آموزشی ایران در دوره پهلوی دوم از منظر بررسی و مقایسه مؤلفه‌های هویت ملی با هویت دینی

فرهاد پروانه^۱

پذیرش: ۹۸/۱۲/۳

دریافت: ۹۸/۹/۲۰

چکیده

مهم ترین ابزار نظام آموزش و پرورش برای شکل گیری هویت ملی و دینی در ذهن و ضمیر دانش آموزان، کتابهای درسی است. از دیدگاه برنامه ریزان درسی، کتابهای درسی «تاریخ» یکی از ابزارهای مهم رسیدن به این هدف هستند. مسئله اصلی پژوهش پاسخ به این سؤال است: در محتوای کتابهای درسی تاریخ مقطع متوسطه نظام آموزشی ایران در دوران پهلوی دوم مؤلفه‌های هویت ملی و دینی به چه میزان مورد توجه و تکرار قرار گرفته‌اند؟ پژوهش حاضر با هدف توصیف و مقایسه میزان توجه و تأکید به مؤلفه‌ها و نمادهای مرتبط با هویت ملی و هویت دینی در کتابهای درسی مورد نظر انجام شده است. به این منظور با استفاده از روش تحلیل محتوا، ۱۵ عنوان کتاب درسی، انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. بر اساس یافته‌های پژوهش، در کتابهای درسی مؤلفه‌ها و مفاهیم مرتبط با هویت ملی از بیشترین درجه توجه برخوردار است؛ همچنین از میان مؤلفه‌های هویت ملی بیشترین تکرار و توجه به مؤلفه‌های مانند: قهرمانان ملی و اسطوره‌ای ایران، شخصیت‌ها و فرزندان ایرانی و از میان مؤلفه‌های هویت دینی بیشترین تکرار و توجه به مؤلفه‌های مانند: پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع)، در کتابهای مورد نظر مشاهده گردید.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوا، کتابهای درسی تاریخ، هویت ملی، هویت دینی، پهلوی دوم.

^۱ . دانشجوی دکتری تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، ایران، farhad.parvaneh@yahoo.com

مقدمه

در نظام آموزشی ایران - که از نوع نظام های آموزشی متمرکز است - کتاب های درسی اهمیت فراوانی دارند و به همین دلیل توجه به محتوای این کتاب ها و بررسی و تحلیل محتوای آنها از زوایای گوناگون، از اموری است که باید مورد توجه دست اندرکاران و مسئولان دستگاه تعلیم و تربیت قرار گیرد. مهمترین دغدغه فکری و مشغله ذهنی متولیان آموزش و پرورش و فرهنگیان کشور در سالهای اخیر، بحث هویت یابی (ملی و دینی) نسل جوان می باشد که به صورت یک مشکل در جامعه مطرح گشته است، قسمتی از ریشه های این مشکل را می توان در محتوای کتابهای درسی از جمله کتابهای درسی تاریخ مقطع متوسطه، جستجو کرد.

« آشنا کردن و تثبیت هویت واقعی و فراگیر جزء کارکردهای آموزش و پرورش است، تا دانش آموزان ارزش های ملی، تاریخی، دینی، اسلامی، مذهبی و انقلابی خود را بشناسند. یکی از ابزارهای مهم در آموزش و پرورش - به ویژه در نظام های آموزشی متمرکز - کتاب درسی است. در این نوع نظام ها کتاب، همواره نقش اساسی را در اجرای برنامه های درسی بر عهده دارد و در واقع این نوع از نظام ها را می توان «کتاب محور» دانست؛ چرا که کتاب درسی، اساس تمام فعالیت های آموزشی است. از طریق محتوای کتاب های درسی می توان؛ مؤلفه ها و عناصر و نمادهای هویت ملی و دینی را به دانش آموزان شناساند و با بهره گیری از شیوه های نوین و فعال تدریس، آنها را به هویت ملی و دینی خود علاقه مند ساخت» (شعاری نژاد، ۱۳۸۶: ۳۰۰).

اهمیت و ضرورت تحقیق

مطالعه، بررسی و تحلیل کتاب های درسی تاریخ دوره پهلوی می تواند ما را با سیاست های فرهنگی حکومت وقت آشنا سازد. از رهگذر بررسی هایی از این دست می توان نقاط ضعف و قوت کتاب های درسی را در پرداختن به هویت ملی و دینی و آشناسازی دانش آموزان با مفاهیم و اصول هویتی آشکار کرده و در برنامه های آینده مدنظر قرار بدهد، بی توجهی به هر کدام از جنبه های هویتی، چیزی بیش از پاک کردن صورت مسئله نبوده و به ایجاد عدم تعادل بین جنبه های مختلف هویت افراد و مخصوصاً دانش آموزان می گردد. پژوهشگر، با توجه به این نکته که خود یک معلم است، با آگاهی از این مسئله، که محتوای کتاب های درسی در شکل گیری اندیشه و هویت ملی و دینی دانش آموزان نقش اساسی دارد، بررسی محتوای کتابهای درسی تاریخ مقطع متوسطه، را مورد بررسی قرار داده است. این دوره تحصیلی، از مهم ترین دوران تحصیل هر فرد است؛ در این مقطع تحصیلی به میزان بسیاری، شخصیت فرد شکل می گیرد. این دوره، معمولاً با ناآرامی های برخاسته از تغییرات جسمانی و روانی دوره بلوغ و بحران هویت فردی و اجتماعی شخص همراه است، که سبب پرسشهای بسیاری، درباره باورها، ارزشها، اعتقادات، فرهنگ و رسوم ملی و دینی می شود. پاسخ درست و منطقی به این پرسشها، از عوامل مهم شکل گیری شخصیت اجتماعی و هویت ملی، دینی به شمار می آید و از این جاست که می توان دریافت، این دوره از حساس ترین دوره های تحصیل و زندگی هر فرد است؛ از این رو، چگونگی شکل گیری هویت ملی و دینی و ترسیم شیوه بیان آن در کتابهای درسی تاریخ، از اهمیت در خور توجهی برخوردار است؛ به ویژه آن که نظام آموزش و پرورش ایران، بر «کتاب-محوری» استوار است و این مطلبی است، که نه تنها برای اهل تعلیم و تربیت اهمیت دارد؛ بلکه برای دولت مردان و حتی خانواده ها نیز حائز اهمیت است؛ در نتیجه، باید مشخص شود که چگونه جوانان دبیرستانی با خواندن درس تاریخ، با هویت ملی و دینی خود آشنا می شوند.

این مقاله تنها به تحلیل محتوای کتاب های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه بر پایه توجه به میزان تکرار مؤلفه ها و نمادهای هویت ملی با هویت دینی بصورت مقایسه ای در دوران پهلوی دوم می پردازد.

سؤالات تحقیق: سؤال های پژوهش حاضر به شرح زیر است:

- ۱- در محتوا و تصاویر کتابهای درسی مورد نظر به مؤلفه های هویت ملی بیشترین توجه و تأکید شده است یا به مؤلفه های هویت دینی؟
- ۲- فراوانی مؤلفه ها و نمادهای هویت ملی با هویت دینی در محتوای کتاب های درسی تاریخ دوره متوسطه پهلوی دوم به چه میزان است؟

۳- کدام یک از مؤلفه‌های هویت ملی، بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها مورد تأکید بوده است؟

۴- کدام یک از مؤلفه‌های هویت دینی، بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها مورد تأکید بوده است؟

هدف تحقیق

هدف کلی این پژوهش: بررسی و مقایسه مؤلفه‌ها و نمادهای هویت ملی با هویت دینی، در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه نظام آموزشی ایران در دوران پهلوی دوم است.

فرضیات تحقیق

الف: در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه دوره پهلوی دوم به مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر از مؤلفه‌های هویت دینی توجه شده است.

ب: در کتاب‌های درسی تاریخ دوران پهلوی دوم به مؤلفه‌های مربوط به ایران باستان بیشتر توجه شده است.

پیشینه تحقیق

اهمیت توجه به هویت ملی، قومی، فرهنگی و دینی بر کسی پوشیده نیست، از اینرو در سالهای اخیر، مؤسسات علمی متعددی و افراد بسیاری در داخل و خارج از ایران به موضوع هویت پرداخته‌اند و کتابها و مقالات فراوانی درباره هویت نوشته‌اند؛ در نتیجه جستجو برای همتایی با پژوهش حاضر: معلوم گردید جز یک پژوهش، در این زمینه پژوهش مشابه دیگری انجام نگرفته است، که پژوهش یاد شده به تفصیل بررسی خواهد شد. اما با این حال، پژوهشهای انجام یافته‌ای که می‌توانند با موضوع پژوهش حاضر مرتبط باشند و به این پژوهش کمک کنند، عبارت‌اند از:

شیخاوندی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با نام «بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب‌های درسی» درباره هویت اقوام ایرانی و نحوه ارائه و بسامد آن در برخی کتاب‌های درسی مقاطع تحصیلی ابتدائی، راهنمایی و دبیرستان به جست و جو پرداخته است.

صالحی و شکیبائی (۱۳۸۶) در پژوهشی به بررسی شکل‌گیری هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۲ با استفاده از روش تحلیلی محتوا پرداخته‌اند. در این پژوهش ۵۱۲ درس، ۳۱۹۹ صفحه و ۳۳۳۲ تصویر، در چهار مقوله ارزش‌های هویت ملی، ارزش‌های هویت مذهبی، ارزش‌های هویت انقلابی و سایر مقوله‌هایی که محقق با تعریف خود تعیین کرده است، مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد که در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی سال ۱۳۸۲-۱۳۸۱ کم رنگ‌ترین ارزش‌ها، ارزش‌های ملی است و با توجه به این نتایج محتوای کتاب‌های مذکور نمی‌تواند نقش موثری در شکل‌گیری و رشد همه جانبه فردی و اجتماعی آموزش یافتگان داشته باشد.

خسروانیان، (۱۳۸۷) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «ترسیم هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه از سال ۱۳۸۶-۱۳۴۳» میزان هویت ایرانی را در کتاب‌های درسی تاریخ بررسی کرده است و به این نتایج دست یافته است که در کتاب‌های درسی تاریخ اواخر دوره پهلوی دوم بیشترین تأکید بر آموزش مفهوم هویت ایرانی قرار گرفته و شاخص‌های مرتبط با مؤلفه‌های هویت ایرانی از توجه و اهمیت بیشتری برخوردار است. اما در کتاب‌های درسی تاریخ دوره استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، تأکید بیشتر بر هویت دینی (جنبه اسلامی بودن هویت ملی) است و شاخص‌های مرتبط با مؤلفه‌های هویت دینی از توجه و اهمیت بیشتری برخوردارند.

خدایار و فتحی، (۱۳۸۷) پژوهشی انجام داده‌اند با عنوان هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش دوره متوسطه ایشان مطابق نتیجه‌گیری که کرده‌اند معتقدند؛ مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش در ترسیم و بسامد مشخصه‌ها و مفاهیم هویت ساز و بحث فطری هویت ملی در کتاب‌های درسی عملکرد مناسبی داشته‌اند اما درباره مرزهای فرهنگی ایران (حوزه مدنی ایران) نسبتاً ضعیف عمل کرده‌اند.

منصوری و فریدونی (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان تبلور هویت ملی در کتب درسی، مورد مطالعه: کتاب فارسی دوره ابتدایی، با استفاده از روش تحلیل محتوا، میزان فراوانی واژه‌ها، تصاویر، شعرها، داستان‌ها و نثرهای کتاب فارسی پنج سال دوره

ابتدایی را بررسی کرده اند و میزان ارتباط آنها را با مؤلفه‌های بیانگر هویت ملی ایرانیان از بُعد ایرانی بودن مورد سنجش و مقایسه قرار داده اند. نتایج حاکی از آن است که میزان توجه به مقوله‌های هویت ملی مورد بحث در کتاب‌های بررسی شده، بخش ناچیزی در حدود ۷٪ محتوای کتاب‌ها را تشکیل می‌دهد. ایشان همچنین بر اساس نتایج به دست آمده، پیشنهادهایی را برای تقویت باورهای ملی از طریق کتاب‌های درسی ارائه داده اند.

صالحی عمران و دیگران در سال ۱۳۸۷ با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش راهنمایی ایران، تحقیقی انجام داده اند با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی، در این پژوهش هر یک از هویت‌های باستانی، دینی - مذهبی و فرهنگ غرب را بررسی کرده اند. بر اساس یافته‌های پژوهشی، توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. بیشترین ضریب اهمیت در میان درس‌ها و صفحات کتاب‌های درسی این دوره به مقوله دینی - مذهبی اختصاص دارد. از مجموع درس‌های دوره راهنمایی، در ۲۹۹ درس با ۹۳۱ صفحه به مقوله دینی و مذهبی، در ۹۶ درس با ۱۶۱ صفحه به مقوله باستانی و ملی و در ۲۱ درس با ۴۶ صفحه به ارزش‌های فرهنگ غرب توجه شده است.

درباره بررسی زمینه‌های شکل‌گیری هویت ملی در خارج از کتب درسی هم تحقیقاتی صورت گرفته است که در این بخش به آن‌ها اشاره می‌شود:

حاجبانی (۱۳۷۹) در تحقیقی به بررسی مسائل بعد سرزمینی هویت ملی پرداخته است؛ برخی از نتایج این تحقیق عبارت‌اند از: بیش از ۵۰ درصد از نوجوانان تهران احساس مطلوب و خوشایندی درباره آگاهی از حوزه تمدن ایران داشته‌اند و از شنیدن نام مکان‌های جغرافیایی چون بلخ، بخارا، سمرقند، سیحون، جیحون و... احساس خوشی به آن‌ها دست داده است. پروانه، (۱۳۹۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «ترسیم هویت دینی و انقلابی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ بعد از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۸۹» به بررسی میزان توجه و تکرار مؤلفه‌های هویت اسلامی و انقلابی در کتاب‌های مذکور پرداخته است که نتایج تحقیق نشان از این دارد که به میزان بسیار زیادی در محتوای کتاب‌های تاریخی بعد از انقلاب اسلامی به مؤلفه‌ها، نمادها، مفاهیم اسلامی و انقلابی توجه شده است.

تقی زاده (۱۳۸۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «ایران در کتاب‌های درسی دوره پهلوی اول»، هویت دینی، ملی، قومی و فرهنگی را بررسی کرده است. همچنین چگونگی انعکاس بحث اقوام و مشخصه‌های فرهنگی آن‌ها و مسائل ملی - میهنی و ایران‌شناختی را در کتاب‌های درسی دوره مذکور کاویده و با تبیین رابطه‌ای که کتاب‌های درسی بین ابعاد مختلف هویت ایجاد کرده‌اند و همچنین با تحلیل کمی و کیفی محتوای کتاب‌ها به این نتایج رسیده است: شواهد و نمادهای مربوط به هویت ملی در مجموع کتاب‌ها ۵۳۳۳ واحد است و سهم نمادهای مربوط به هویت دینی (اسلامی) ۱۵۳۵ نماد است. کل شواهد و نمادهای ثبت شده در زمینه مقوله اقوام و هویت قومی، ۱۶ واحد است، در مجموع کتاب‌های دوره مذکور ۶۸۹۵ نماد در زمینه مقوله هویت فرهنگی ثبت شده است از این تعداد، هویت ملی (۷۷/۳)، هویت دینی (۲۲/۳) و هویت قومی (۰/۳۹) درصد را به خود اختصاص داده است.

جنبه‌های نوآوری این پژوهش:

الف: در اکثر پژوهش‌های ذکر شده، هویت ایرانی (ملی) یا هویت دینی یا هویت قومی را به تنهایی در کتاب‌های درسی بررسی کرده‌اند و به موضوعات ایران‌شناختی، مشخصه‌های فرهنگی اقوام و ساکنان ایران، سلسله‌ها و اقوام تاریخی ایران و شخصیت‌ها نپرداخته‌اند. در حالیکه در تحقیق پیش رو بصورت مقایسه‌ای مؤلفه‌های هویت ملی با هویت دینی پرداخته شده است.

ب: بیشتر این تحقیقات، کتاب‌های درسی دوره بعد از انقلاب اسلامی را مد نظر قرار داده و بررسی کرده‌اند. در حالیکه تحقیق حاضر به محتوای کتب درسی تاریخ دوران پهلوی دوم پرداخته است.

ج: اغلب این پژوهش‌ها درباره کتاب‌های درسی نیست بلکه هویت را به صورت تحقیقات پیمایشی و تجربی در بین دانش‌آموزان مناطق مختلف ایران یا افراد عادی بررسی کرده‌اند.

مفهوم شناسی و چارچوب نظری تحقیق

معنای اصطلاحی و مفهوم شناسی هویت

در پاسخ به این پرسش که هویت چیست؟ تعاریف گوناگونی از دیدگاه‌های مختلف عرضه شده است. هویت، یکی از مفاهیم بسیار پیچیده ای است که در علوم مختلف مانند جامعه شناسی، علوم سیاسی، منطق، روان شناسی، تاریخ، فلسفه، عرفان و ... کاربرد دارد. (خسروانیان، ۱۳۸۷:۳۷) این واژه را برای اولین بار اریکسون برای بیان مرحله‌ای از تحول جسمی و شخصیتی انسان که به هویت فردی معنا شده است به کاربرد؛ ولی بعدها به تدریج وارد سایر حوزه‌های علوم انسانی گردید. (میرمحمدی، ۱۳۸۳: ۸) هویت عامل شناسایی خود از خود و من از خود و نیز عامل شناسایی جامعه از خود و جامعه از من است. از همین رو، در پرتو هویت نوع اول، شرط لازم برای وارد شدن به عرصه تعامل در جهان محقق می‌شود و در سایه هویت نوع دوم، روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. (خدایار و فتیحی، ۱۳۸۷: ۳۳).

از دیدگاه شیخاوندی هویت در حقیقت مجموعه ای از علایم آثار مادی، زیستی، جامعه‌ای، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه و اهلیتی از اهلیت دیگر می‌شود. (۱۳۸۰: ۶). بنابراین هویت مجموعه‌ای از مرجع‌های مادی و جسمی، مراجع تاریخی، روانی - فرهنگی و روانی - جامعه ای است. این ابعاد به صورت خلاصه عبارتند از بستگی جغرافیایی، بستگی نژادی، قومی و طایفه ای، بستگی‌های فرهنگی و زبانی، بستگی‌های فکری، دینی، اخلاقی و اجتماعی (تقی زاده، ۱۳۸۸: ۱۳)

هویت ملی: هویت ملی به مشخصات و ویژگی‌هایی گفته می‌شود که جامعه را از جوامع دیگر متمایز می‌کند و در جامعه نوعی انسجام ایجاد می‌کند. هویت ملی مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، وابستگی‌ها و پیوندهای جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و حماسی که زندگی انسانی را در بر می‌گیرد و عضو جامعه به آن می‌بالد و افتخار می‌کند را تشکیل می‌دهد. (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۳۰).

هویت دینی: انجام هنجارهای دینی و اعتقاد به ارزش‌ها و باورهای دینی، مقید بودن به انجام مراسم و شعائر مذهبی خاص و اعتقاد و التزام عملی به انجام فرایض دین مبین اسلام و نشان دادن رفتاری که فرد را از پیروان دیگر متمایز می‌سازد، است. «(خسروانیان، ۱۳۸۶: ۱۲)

مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی (نمادها و مشتقات آن ها)

به‌طور کلی مهمترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت ملی و هویت دینی که بیشتر اندیشمندان و محققان روی آن اتفاق نظر دارند عبارتند از: (جدول ۱ و ۲).

جدول ۱. مؤلفه‌ها و نمادهای هویت ملی

مؤلفه‌های هویت ملی	نمادها و مفاهیم مؤلفه‌های هویت ملی
قهرمانان	قهرمانان اساطیری شاهنامه مانند فریدون، ایرج، کارن، گودرز، گیو، بیژن، رستم، سهراب، آرش، کاوه ی آهنگر و ... قهرمانان تاریخی مانند کورش، اشک، آریوبرزن، سورنا، اردشیر بابکان، بابک، ابومسلم، شاه اسماعیل، نادر، امیر کبیر، ستارخان، باقر خان، مصدق و...
شخصیت‌ها و فرزندان	زرتشت پیامبر ایران باستان، بزرگمهر، مانی، و... دانشمندان بزرگ مانند ابوریحان بیرونی، بو علی سینا، خواجه نصیر الدین طوسی، خیام و ...
بناهای تاریخی و آرامگاه‌ها	شهر سوخته، تخت جمشید، پاسارگاد، نقش رستم، تخت سلیمان، طاق بستان، بیستون، معبد آناهیتا و شهرهای دوره ی باستان، قلعه بابک، مجموعه آثار دوره ی صفوی در اصفهان، و .. بارگاه امام رضا، شاهچراغ شیراز، حضرت معصومه، یقعه شیخ صفی و...
تمدن‌های کهن	ایلام، سیلک، شهر سوخته، جیرفت، دیگر تمدن‌های کهن، مادها، هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان .

افسانه و حماسه اساطیر	افسانه های مختلف شاهنامه
دوران طلایی	هخامنشیان(دوره ی کورش و داریوش) اوایل دوره ی ساسانی به خصوص زمان خسرو و انوشیروان بالندگی علمی ایرانیان بعد از شروع اسلام ، پیدایش سلسله ی صفوی
نقاط عطف تاریخ ایران	مهاجرت آریایی ها به ایران ، تشکیل حکومت توسط مادها ، تأسیس سلسله ی هخامنشی ، تأسیس سلسله ی اشکانی ، بیرون راندن سلوکیان ، ورود اسلام به ایران ، تأسیس سلسله ی صفویه ، ملی شدن صنعت نفت انقلاب مشروطیت و ...
آداب ، رسوم ، سنن ، جشن ها ، لباس ، پرچم ، باورهای کهن	یکتا پرستی، عدالت جویی، دشمن ستیزی، عید نوروز، عید غدیر خم، سوگواری های محرم، جشن مهرگان، یلدا، چهارشنبه سوری، سیزده بدر، پرچم ایران، درفش و ...

جدول ۲. مؤلفه ها و نمادهای هویت دینی

مؤلفه های هویت دینی	نمادها و مفاهیم مؤلفه های هویت دینی
ورود اسلام به ایران	مسلمان شدن ایرانیان ، حمله ی اعراب به ایران ، ورود مسلمانان به ایران و...
پیامبر اسلام (ص)	محمد بن عبدالله ، پیامبر اسلام ، محمد امین ، آخرین پیامبر ، مصطفی و ...
سایر پیامبران	حضرت عیسی ، حضرت موسی ، ابراهیم ، نوح ، یونس ، ایوب و ...
حضرت علی (ع)	امام اول ، امام علی ، علی بن ابیطالب ، خلیفه ی چهارم، واقعه غدیر خم و ...
سایر امامان	امام حسن(ع) ، امام حسین (ع) ، واقعه کربلا، امام سجاد ، سایر امامان
خلفای راشدین	ابوبکر ، عمر ، عثمان ، علی (ع) و ...
قرآن	کتاب خدا، قران ، وحی الهی، قرآن مجید، سوره های قرآنی، آیات قرآنی و ..
مذهب شیعه	شیعه ی اثنی عشری، تشیع، امامیه، شیعیان، دوازده امامی، شیعی و ...
سایر مذاهب اسلامی	اسماعیلیه، اهل سنت و ...
جنگ های پیامبر	بدر ، احد ، خندق ، خیبر، حنین، تبوک و ...
شهر مکه ، مدینه	یثرب، مکه، مدینه ، مدینه النبی ، خانه ی خدا ، کعبه و ...

روش شناسی تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، «تحلیل محتوا» است. در روش تحلیل محتوا پژوهشگر می کوشد، از طریق مصاحبه یا مطالعه پیامی مکتوب یا شفاهی به داده هایی دست یابد تا به کمک آنها به بررسی فرضیه های تحقیق خود پردازد. این روش عمدتاً در دو قالب کمی و کیفی شکل می گیرد. در پژوهش حاضر و به اقتضای مطلب سعی شده است که هم از روش «تحلیل محتوای کمی» و هم روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شود.

دربارۀ این روش پژوهشی تاکنون، تعریف های بسیاری از سوی صاحب نظران روش تحقیق ارائه شده است؛ براساس یکی از این تعریف ها «تحلیل محتوا، فرایند نظام مند شناسایی، طبقه بندی، تفسیر، استنباط و استخراج پیام ها، نمادها، آثار و مفاهیم پیدا و پنهان در متون نوشتاری، رسانه ها و سایر مجموعه های مورد بررسی، براساس روشهای پژوهش کمی و کیفی است.» (معروفی و یوسف زاده، ۱۳۸۸: ۱۵)

برای تحلیل محتوا مراحل مختلفی طی می شود؛ از جمله این مراحل می توان سه مرحله عمده زیر را ذکر کرد:

۱- مرحله قبل از تحلیل (آماده سازی و سازمان دهی)،

۲- بررسی مواد (پیام)،

۳- پردازش نتایج. (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۱۳۳)

با توجه به نکاتی که آمد، مراحل اجرای پژوهش حاضر به ترتیب زیر طی شد:

۱- مرحله اول: جمع آوری اسناد، آماده سازی و سازمان دهی

۱-۱- توجه به هدفها و سوال های تحقیق

در این مرحله ابتدا با در نظر گرفتن «هدف کلی» پژوهش - که بررسی و مقایسه مؤلفه ها و نمادهای هویت ملی با هویت دینی، در کتاب های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه در دوران پهلوی دوم است.، پاسخ به سؤال اصلی تحقیق: در محتوای کتاب های درسی تاریخ دوره متوسطه، دوره پهلوی دوم به مؤلفه های هویت ملی بیشتر توجه و تأکید شده است یا مؤلفه های هویت دینی؟ برای دست یافتن به پاسخ دقیق تری در برابر این سؤال کلی، چند سؤال جزئی نیز مطرح شد که تلاش شده است فرضیه های پژوهش براساس آنها مورد آزمون قرار گیرند.

۲-۱- جامعه آماری و روش نمونه گیری

جامعه آماری پژوهش حاضر را تمام کتاب های درسی تاریخ دوره متوسطه، در همه رشته های تحصیلی دوران پهلوی دوم از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴ هجری شمسی تشکیل می دهد. سالهای تحصیلی در مقطع متوسطه به طور میانگین ۴ سال در نظر گرفته شد و محدوده زمانی پژوهش، که از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴ را شامل می شود، ۲۵ سال است؛ پس اگر سالهای تحصیلی در مقطع متوسطه (۴ سال) را در محدوده زمانی پژوهش مورد نظر (۲۵ سال) ضرب کنیم، عددی برابر با ۱۰۰ به دست می آید و این عدد نشان دهنده تقریبی تعداد کتابهایی است که باید، برای گردآوری اطلاعات، جمع آوری و بررسی شوند. به این ترتیب، از حجم کلی جامعه مورد مطالعه، تعداد ۱۵ عنوان کتاب درسی تاریخ در رشته های مختلف تحصیلی، به عنوان نمونه و به صورت هدفمند انتخاب شد؛ دلیل انتخاب این تعداد کتاب و کاهش تعداد نمونه ها این بود که اغلب کتابهای درسی مورد مطالعه، کاملاً تکراری بوده و برای چند سال بدون تغییر یا با تغییراتی جزئی، تجدید چاپ شده بودند. از این رو، برای انجام پژوهش، با مراجعه به مراکز اسناد، آرشیو آموزش و پرورش، کتابخانه ها و بهره بردن از بسیاری از کتابهای مورد نظر در کتابخانه شخصی خود پژوهشگر (دبیر تاریخ) و همکاران وی، بررسی های مقدماتی آغاز شد.

۳-۱- کدگذاری و جمع آوری داده ها

در پژوهش حاضر، مهم ترین مؤلفه ها و نمادهای هویت ملی با هویت دینی هر کدام به طور جداگانه در جدولهایی ترسیم شد (جدول شماره یک و دو). روش گردآوری داده ها، از متن جامعه نمونه، به این صورت بود که محقق، با استقرای تمام آن دسته از عبارات، گزاره ها، مفاهیم، مؤلفه ها و نمادهایی - که از سوی اغلب مؤلفان، به عنوان ویژگی بارز و مهم هویت ملی و هویت دینی، مورد قبول واقع شده یا دارای بار معنایی، در معرفی واژه هویت ملی و دینی بودند - را انتخاب کرد؛ سپس آنها را در دو قسمت ۱. هویت ملی ۲. هویت دینی طبقه بندی کرد؛ آن گاه فراوانی پیامها، بر حسب مقوله های دوگانه ذکر شده و به تناسب کتاب های درسی تاریخ در همه رشته های تحصیلی و در محدوده زمانی این پژوهش شمارش شدند. و در نهایت نیز به صورت مقایسه ای فراوانی و درصد مؤلفه های هویت ملی و دینی مشخص گردید.

۲- مرحله دوم: بررسی مواد پیام

بررسی مواد پیام این پژوهش، شامل موارد زیر است:

۱-۲- کنترل صحت داده ها

برای کنترل صحت داده ها در جامعه آماری مورد بررسی، ابتدا دو بار شمارش شد و در مواردی که پس از دو بار شمارش، باز هم اختلافی مشاهده شد، شمارش بار سوم ملاک قرار گرفت.

۲-۲- روایی (اعتبار) و پایایی تحقیق

تحقیقی روایی دارد که « اگر آزمایشی را چندین بار تکرار کنیم یا تجزیه و تحلیل را به دفعات انجام دهیم، در همه موارد نتایج یکسان باشد... ». (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۱۳۹) اگر به روش تحلیل محتوا، به عنوان روشی علمی بنگریم، باید جنبه عینیت در آن،

به طور دقیق رعایت شود تا بتوان به یافته‌های تحقیق اعتماد داشت؛ بر این اساس، چنان که ذکر شد، جدول‌های آماری، پس از دوبار شمارش تکمیل شدند و در صورت وجود اختلاف در یافته‌ها، برای بار سوم مفاهیم مورد نظر، مورد بررسی و سنجش قرار گرفتند.

۲-۳- تکنیک‌های آماری مورد استفاده

در پژوهش حاضر، از تکنیک ابزار جمع آوری اطلاعات استفاده شده است.

۳- مرحله سوم: پردازش نتایج (تجزیه و تحلیل داده‌ها- نتیجه نهایی)

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا جدول‌های مربوط به هر کتاب تکمیل شد، سپس یک جدول برای مؤلفه‌های هویت ملی و یک جدول برای مؤلفه‌های هویت دینی در نظر گرفته شد، آن‌گاه، همه مؤلفه‌ها در هر کتاب شمارش شدند. در مرحله بعد، نتایج جدولها با یکدیگر مقایسه شد و در نهایت، مقایسه‌ای میان نتایج جدولهای مربوط به هویت ملی با هویت دینی به عمل آمد و پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها سعی شد؛ اطلاعات بر اساس سؤال‌های تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته، پاسخ نهایی به آنها داده شود.

۳-۱- راههای دسترسی به مؤلفه‌ها

برای دسترسی به مؤلفه‌ها و نمادهایی که تعیین شد، شمارش دقیق گزاره‌ها و کلمات، از طریق بررسی دقیق متن درس‌ها، در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه، در محدوده زمانی پژوهش حاضر و ثبت آنها در جدول‌های مورد نظر انجام شد و البته باید گفت که افزون بر متن درس‌ها، عنوان‌های تکمیلی، مانند «برای مطالعه»، «زیرنویس‌ها»، «زیرنویس نقشه‌ها»، «نمودارها»، «پرسشهای نمونه»، «یک توضیح»، «بیشتر بدانید»، «فکر کنید» و «پاسخ دهید»، نیز مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به تنوع مقوله‌ها و مؤلفه‌های پژوهش و متفاوت بودن نوع آنها با یکدیگر، «واحد ثبت» مقوله‌ها نیز تا حدودی با هم متفاوت است؛ اگرچه واحدهای ثبت تحقیق، بیشتر ترکیبات وصفی و اضافی است. واحد ثبت در واقع همان کلمه، صفات اسامی، جمله‌ها، عنوان‌ها، صفحه‌ها، پاراگراف و مضمون‌هایی است که از متن انتخاب می‌شود و در ذیل مقوله‌ها جای می‌گیرد. در پژوهش حاضر، در بیشتر موارد، واحد شمارش، همان واحد ثبت است به این صورت که واحدهای ثبت براساس فراوانی آنها شمارش شده‌اند.

یافته های تحقیق (فراوانی و درصد مؤلفه ها در کتابهای مورد نظر)

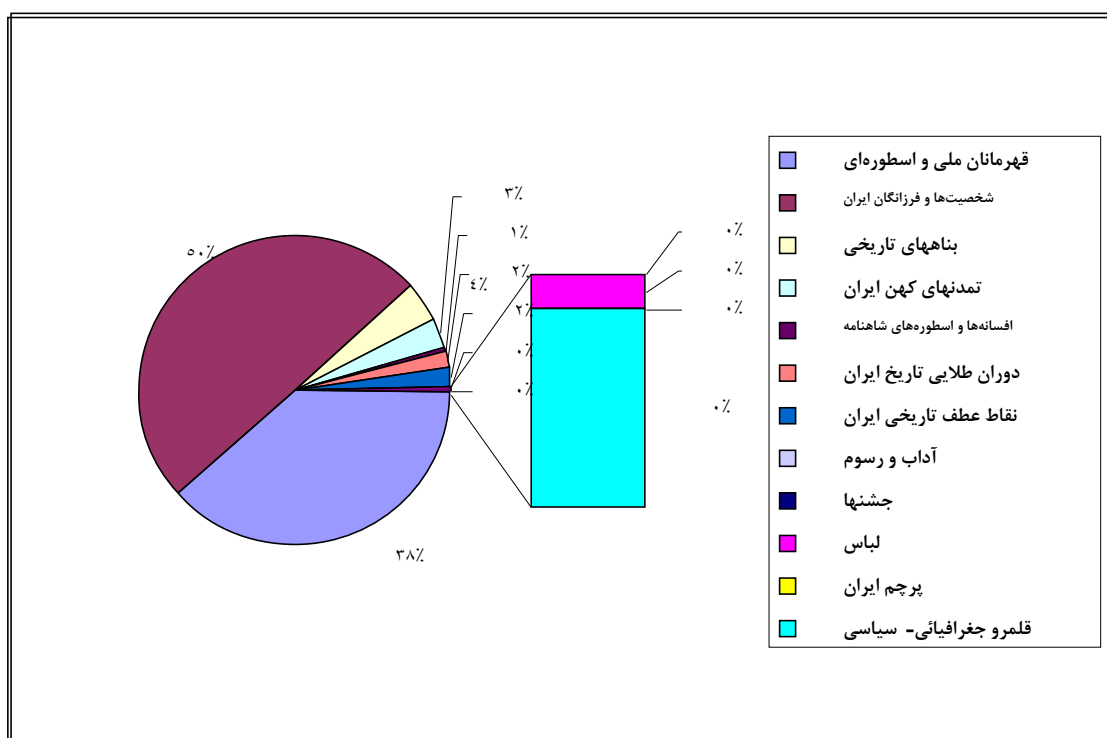
جدول ۳. فراوانی مؤلفه های هویت ملی در کتاب های درسی تاریخ

کتاب درسی	تاریخ ممل مشرق و یونان اول متوسطه ۱۳۲۲	تاریخ سال دوم دبیرستان ۱۳۳۰	تاریخ سال سوم دبیرستان ۱۳۳۰	تاریخ ایران پنجم متوسطه ۱۳۲۰	تاریخ ایران پنجم دبیرستان ۱۳۲۷	تاریخ نو اول دبیرستان ۳۰-۱۳۲۹	تاریخ سوم دبیرستان ۱۳۳۰	تاریخ نودوم دبیرستان ۱۳۳۰	تاریخ اول دبیرستان ۱۳۳۴	تاریخ جدید سوم دبیرستان ۱۳۳۹	تاریخ عالم اول دبیرستان ۱۳۴۰	تاریخ پنجم دبیرستان ۱۳۴۰	تاریخ عمومی و ایران پنجم دبیرستان ۱۳۴۱	تاریخ اول دبیرستان ۱۳۴۲	تاریخ دم دبیرستان ۱۳۴۲
مؤلفه هویت	فراوانی														
قهرمانان ملی و اسطوره های	۸۰	۱۰۰	۷۰	۱۴۰	۱۰۰	۱۵۰	۱۶۰	۸۰	۶۵	۴۸	۸۸	۱۴۰	۱۴۲	۱۶۰	۱۳۰
شخصیت ها و فرزاتگان ایران	۱۰۰	۲۲۰	۱۸۰	۱۸۰	۲۴۸	۶۲	۳۸۴	۱۶۹	۱۸۲	۰	۶۲	۷۸	۳۲	۱۲۰	۱۶۰
بناهای تاریخی	۲۶	۳۴	۱۲	۴	۴	۱۴	۵	۴	۱۳	۲	۱۴	۴	۰	۱۷	۳۲
تمدنهای کهن ایران	۸	۸	۰	۰	۰	۸	۰	۱۲	۶۰	۰	۲۴	۰	۰	۱۴	۰
افسانه ها و اسطوره های شاهنامه	۱۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰	۳
دوران طلایی تاریخ ایران	۱۲	۰	۰	۱	۴	۱۴	۶	۲	۶	۲	۵	۳	۳	۸	۲
نقاط عطف تاریخی ایران	۹	۶	۹	۱۴	۶	۰	۴	۴	۸	۸	۱	۶	۴	۱	۵
آداب و رسوم	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جشنها	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
لباس	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پرچم ایران	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
قلمرو جغرافیایی-سیاسی	۱۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۰	۲	۰	۰	۲	۰
جمع کل	۲۶۵	۳۷۶	۲۷۹	۳۴۶	۳۶۹	۲۵۵	۵۶۶	۲۷۷	۳۴۱	۶۸	۲۰۱	۲۲۸	۱۸۹	۳۳۶	۳۳۸

جدول ۴. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های تاریخ

کتابهای درسی تاریخ		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۳۸.۰	۱۶۵۳	قهرمانان ملی و اسطوره‌ای ایران
۵۰.۰	۲۱۷۷	شخصیتها و فرزندانگن ایران
۴.۳	۱۸۵	بناهای تاریخی ایران
۳.۱	۱۳۴	تمدنهای کهن ایران
۰.۶	۲۷	افسانه‌ها و اسطوره‌های شاهنامه
۱.۶	۶۸	دوران طلایی تاریخ ایران
۲.۰	۸۵	نقاط عطف تاریخ ایران
۰.۱	۳	آداب رسوم و سنن ایران
۰.۰	۰	جشنهای ایران
۰.۱	۳	لباس
۰.۰	۰	پرچم ایران
۰.۴	۱۷	قلمرو سیاسی و جغرافیایی ایران
۱۰۰.۰	۴۳۵۲	جمع فراوانی

نمودار ۱. درصد فراوانی هویت ملی در کتابهای درسی تاریخ

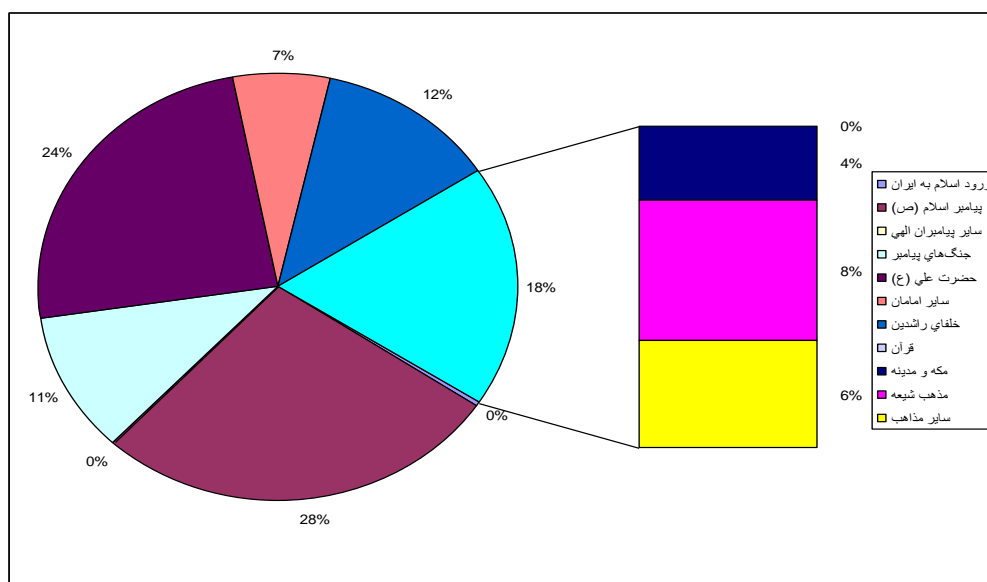
ب: مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی در محتوای کتابهای درسی تاریخ

جدول ۵. فراوانی مؤلفه‌های هویت دینی در کتاب‌های درسی تاریخ

کتاب درسی	تاریخ مغل مشرق و یونان اول متوسطه ۱۳۲۲	تاریخ سال دوم دبیرستان ۱۳۲۰	تاریخ سال سوم دبیرستان ۱۳۲۰	تاریخ ایران پنجم متوسطه ۱۳۲۰	تاریخ ایران پنجم دبیرستان ۱۳۲۷	تاریخ نوا اول دبیرستان ۳۰-۱۳۲۹	تاریخ سوم دبیرستان ۱۳۲۰	تاریخ نودوم دبیرستان ۱۳۳۰	تاریخ اول دبیرستان ۱۳۳۴	تاریخ جدید سوم دبیرستان ۱۳۳۹	تاریخ عالم اول دبیرستان ۱۳۴۰	تاریخ پنجم دبیرستان ۱۳۴۰	تاریخ عمومی و ایران پنجم دبیرستان ۱۳۴۱	تاریخ اول دبیرستان ۱۳۴۲	تاریخ دم دبیرستان ۱۳۴۲
مؤلفه هویت فراوانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ورود اسلام به ایران	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پیامبر اسلام (ص)	۳۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳۸	۲۶	۱۰	۰	۰	۱۱	۰
سایر پیامبران الهی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جنگ‌های پیامبر	۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۸	۵	۰	۰	۱۲	۰
حضرت علی (ع)	۳۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳۰	۱۸	۰	۰	۰	۱۵	۰
سایر امامان	۱۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۳	۱	۰	۰	۰	۰
خلفای راشدین	۲۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۰	۱۳	۰	۰	۰	۱	۰
قرآن	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مکه و مدینه	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰	۲	۰	۰	۰	۰
مذهب شیعه	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۰	۰	۰	۰	۵	۰	۰	۰
سایر مذاهب	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۲
جمع کل	۱۱	۱۴۶	۱۱	۱۶	۱۹	۱۱	۳۰	۱۱۵	۸۳	۱۱	۲۵	۱۵	۱۱	۴۶	۱۲

جدول ۶. فراوانی مؤلفه‌های هویت دینی در کتاب‌های تاریخ

کتابهای درسی تاریخ		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۰/۲	۱	ورود اسلام به ایران
۲۷/۶	۱۲۲	پیامبر اسلام
۰/۰	۰	سایر پیامبران
۲۴/۴	۱۰۸	حضرت علی (ع)
۱۰/۶	۲۹	سایر امامان
۱۲/۲	۵۴	خلفای ۴ گانه
۰	۰	قرآن
۷	۱۰	مذهب شیعه
۶/۱	۲۷	سایر مذاهب اسلامی
۱۰/۵	۴۲	جنگهای پیامبر
۴/۳	۱۹	شهر مدینه و مکه
۱۰۰/۰	۴۴۲	جمع فراوانی

نمودار ۲. درصد فراوانی هویت دینی در کتابهای درسی تاریخ

جدول ۷. مقایسه فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت ملی با هویت دینی

درصد	فراوانی	مؤلفه‌های هویت
۹۰/۸۱	۴۳۵۲	هویت ملی
۹/۲۲	۴۴۲	هویت دینی
۱۰۰	۴۷۹۲	جمع کل فراوانی

تجزیه و تحلیل داده ها

- ۱- داده های این پژوهش نشان می دهد که مؤلفه هایی چون قهرمانان ملی و شخصیتها و فرزندانگانی ایرانی با بیشترین فراوانی، از درجه اهمیت بسیار بالایی برخوردارند.
- ۲- هر چند داده های این پژوهش نشان می دهد که به مؤلفه های هویت دینی کمتر از مؤلفه های هویت ملی توجه شده، اما در مجموع می توان گفت که دو مؤلفه پیامبر و امام علی از فراوانی و در نتیجه اهمیت نسبتاً مطلوبی برخوردارند.
- ۳- داده های این پژوهش نشان می دهد که از بین شاخص های هویت ملی ایرانیان، شاخص پرچم ایران در هیچ یک از کتابهای درسی مورد مطالعه نیامده است و شاید بتوان گفت علت این امر این باشد که محتوای این کتابهای ارتباط چندانی با شناسایی پرچم ایران نداشته است.
- ۴- داده های این پژوهش نشان می دهد که مؤلفه هایی چون قهرمانان ملی، مانند کورش و داریوش با تحسین مورد توجه قرار گرفته اند و صفحات بسیاری از کتابها به شرح جنگها و اقدامات این قهرمانان تعلق گرفته است.
- ۵- مؤلفه های قهرمانان تاریخی چون کورش، آریو برزن، سورن، ابومسلم خراسانی، بابک، شاه اسماعیل، امیر کبیر، ستارخان و باقرخان، مطالب و صفحات زیادی از کتابهای مورد مطالعه به خود اختصاص داده اند. مطالب مربوط به قهرمانان باستانی ایران چون کورش، داریوش، و ... با تحسین و ستایش آنان همراه است که می تواند بیانگر روحیه ملی گرای مؤلفان این کتابها باشد.
- ۶- مقایسه داده های به دست آمده از متن کتب درسی این دوره نشان داد که کتابهای درسی این دوره در یک مورد بسیار به هم شباهت دارند و آن تحسین هویت ملی ایرانی با تأکید بر گذشته تاریخی درخشان ایران و کوشش فراوان برای معرفی آن است. هویت ملی با درصد فراوانی بسیار بیشتری در برابر هویت دینی از توجه بسیار بالاتری برخوردار است؛
- ۷- در بررسی شاخص های مربوط به هویت ملی، بیشترین میزان توجه و بالاترین میزان داده ها از میان ۱۵ عنوان کتاب فوق، در کتاب تاریخ سال سوم دبیرستان (۱۳۲۰) با ۵۶۶ مورد فراوانی و کمترین میزان توجه در کتاب تاریخ جدید سال سوم دبیرستان (۱۳۳۹) با ۶۸ مورد فراوانی مشاهده می شود.
- ۸- در بررسی شاخص های مربوط به هویت دینی، بیشترین میزان توجه و بالاترین میزان داده ها از میان ۱۵ عنوان کتاب فوق، در کتاب تاریخ سال دوم دبیرستان (۱۳۲۰) با ۱۴۶ مورد فراوانی و کمترین میزان توجه مربوط به کتاب تاریخ جدید سال سوم دبیرستان (۱۳۳۹) و تاریخ عمومی سال چهارم دبیرستان (۱۳۴۱) با ۱۱ مورد فراوانی مشاهده می شود.

نتیجه گیری

با توجه به این که نظام آموزش و پرورش در کشور ما متمرکز و کتاب های درسی در آن به طور یکسان در سراسر کشور توزیع می شود، لذا ضروری است که به محتوای آنها از نظر ارزش ها، مؤلفه ها و عناصر هویتی (ملی - دینی)، توجه بالایی شود. کتاب های درسی به ویژه، کتاب های علوم انسانی در همه مقاطع آموزشی می توانند نقشی مؤثر در انتقال هویت به دانش آموزان داشته باشند. از میان کتاب های مذکور، کتاب های درسی تاریخ و دینی، دارای اهمیت بیشتری از این نظر هستند. بررسی و تحلیل محتوای کتاب های تاریخ به دلیل جایگاه و نقش ارزنده ای که در انتقال هویت ملی و دینی می توانند داشته باشند از ضروری ترین امور پژوهشی است که باید به آن پرداخت.

بر اساس تحقیق های انجام شده، پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، در دوران حکومت پهلوی، نظام حکومتی و برخی از اندیشمندان جامعه سخت تلاش می کردند، هویتی را برای جامعه ایرانی تدوین کنند که یک سره به گذشته ایران و دست آوردهای دوره هخامنشی و ساسانی باز گردد و اسلام در آن نقشی نداشته باشد و این در حالی است که اکثریت جامعه ایرانی، کاملاً مذهبی هستند، و در طول تاریخ همواره دین و مذهب از مهم ترین عناصر هویتی آن بوده است؛ علاوه بر این یکی از ویژگی های جامعه ایرانی وجود گروه های زبانی و قومی متنوع است. این ویژگی ها ایجاب می کند که نظام های حکومتی، هویتی را تبیین کنند که به جای آنکه هویتی تک عنصری و یک جانبه گرا باشد، فراگیر و انبساطی بوده و با جامعه ایران سازگاری داشته باشد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی برخی از ارکان نظام و اندیشمندان جامعه، سرگرم پروراندن هویتی برای ملت شدند که یک سره بر اسلام و مفاخر اسلامی تکیه داشت و ایران باستان را کمتر در آن جایی بود. (مجتهد زاده، ۱۳۸۶) این هر دو، راهی را می پیمودند که با

طبیعت حقیقی هویت ایرانی سازگار نبود. نه می توان قرن تمدن پیش از اسلام را در شکل گیری هویت ایرانی نادیده گرفت، نه می توان چهارده قرن دین اسلام را در ساختن هویت ایرانی امروز انکار نمود. نه تنها ملیت با اسلام و مفهوم آن مغایرتی ندارد، بلکه اسلام در فرهنگ و هویت ایرانی اثری ژرف نهاده و از تمدن و فرهنگ ایرانی بهره فراوان گرفته است. روشن و بدیهی است که یکی از مهم ترین تحولات تاریخی این سرزمین، ورود اسلام بود که با وجود تفاوت های آن با فرهنگ و تمدن ایرانی به گونه ای با هم ترکیب و موجب رشد و بالندگی یکدیگر شدند که نام فرهنگ ایرانی - اسلامی گرفت. (ر. ک به مطهری، مرتضی. ۱۳۸۶)، خدمات متقابل اسلام و ایران)

مقایسه ای که بین داده های به دست آمده از محتوای کتاب های بررسی شده در پژوهش حاضر انجام گرفت، نشان می دهد که کتابهای مورد بررسی در محدوده زمانی سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴ ه. ش به مؤلفه های هویت ملی بیشتر پرداخته اند. مؤلفه های هویت ملی با ۴۳۵۲ مورد فراوانی و ۹۰/۸۱ درصد در برابر مؤلفه های هویت دینی با ۴۴۲ مورد فراوانی و ۹/۲۲ درصد از توجه کاملاً بیشتری برخوردار بوده اند و این روند در مدت دوران حکومت پهلوی همواره ادامه داشته است.

یافته های این پژوهش نشان می دهد که در کتابهای درسی دوران مورد بررسی، مؤلفه های مربوط به هویت ملی ایرانیان از توجه و اهمیت بسیار بیشتری برخوردارند؛ اما هویت دینی و مؤلفه های آن، دچار ضعف و کمبود توجه هستند و می توان اذعان کرد که مؤلفان کتابهای درسی این دوران، کمترین توجه و تأکید را به مقوله های هویت دینی داشته اند.

این چنین داده های تحقیق، جواب سؤال اصلی مقاله را روشن می سازد که کتابهای درسی مورد مطالعه در زمان مورد نظر، به مؤلفه ها و نمادهای هویت ملی بیشتر از هویت دینی توجه داشته اند. که بر این اساس فرض اصلی پژوهش نیز به تأیید می رسد.

منابع

۱. احمدی، حمید، (۱۳۸۳)، دین و ملیت در ایران: همیاری یا کشش، (مجموعه مقالات) ایران، هویت و ملیت، به کوشش حمید احمدی، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، صص ۵۳-۱۱۴.
۲. اکرمی، کاظم، (۱۳۸۵)، قلمرو برنامه درسی در ایران، (مجموعه مقالات)، به کوشش انجمن برنامه ریزی درسی در ایران، چاپ دوم، تهران: سمت.
۳. انوری، حسن (۱۳۸۱) فرهنگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
۴. آخوندی، محمد باقر، (۱۳۸۳)، هویت ملی - مذهبی جوانان، چاپ اول، قم: مؤسسه بوستان کتاب قم.
۵. آقازاده، احمد، (۱۳۸۲)، تاریخ آموزش و پرورش ایران (با تأکید بر تحلیل سیر تحولات و رویدادهای تربیتی و شناخت اهم مسائل کنونی آموزش و پرورش)، چاپ اول، تهران: ارسباران.
۶. پروانه، فرهاد، (۱۳۹۰)، ترسیم هویت اسلامی انقلابی در کتابهای درسی تاریخ متوسطه بعد از انقلاب اسلامی، استاد راهنما دکتر عیسی ابراهیم زاده تهران، بنیاد ایرانشناسی و دانشگاه شهید بهشتی، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۷. تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۶)؛ «کلمه نهایی: شکل گیری گفتمان های هویت در ایران»، «نامه پژوهش»، س ۲، ش ۷، صص ۶۹-۴۱.
۸. تقی زاده، اکبر (۱۳۸۸)؛ «ایران در کتاب های درسی دروه پهلوی اول»؛ پایان نامه کارشناسی ارشد؛ تهران؛ دانشگاه شهید بهشتی / بنیاد ایرانشناسی.
۹. حاج بابایی، مرتضی، (۱۳۷۱)، آموزش و پرورش و بحران هویت در نوجوانان و جوانان، تهران: سومین همایش تربیت نوجوانان در آموزش و پرورش، صص ۳۸-۲۱.
۱۰. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹)؛ «تحلیل جامعه شناختی هویت ملی در ایران»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۲، ش ۵، صص ۲۲۸-۱۹۳.
۱۱. خدایار ابراهیم و فتحی، اعظم (۱۳۸۷)؛ «هویت ملی در کتاب های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۳۵، س ۹، ش ۳، صص ۵۲-۲۷.
۱۲. خسروانیان، حمیدرضا؛ (۱۳۸۸)، ترسیم هویت ملی (ایرانی) در کتاب های درسی تاریخ متوسطه از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۸۵؛ استاد راهنما دکتر عیسی ابراهیم زاده، تهران: بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۱۳. دوران، بهزاد، (۱۳۸۳)، گفتمان های هویت در ایران با تأکید بر هویت ملی و دینی، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
۱۴. رجایی، فرهنگ، (۱۳۸۲)، مشکله هویت ایرانیان امروز (یفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ)، چاپ دوم، تهران: نی
۱۵. ساروخانی، باقر، (۱۳۸۰) روش های تحقیق در علوم اجتماعی، چاپ دهم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۶. سرمد، زهره و دیگران، (۱۳۸۶)، روش های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ چهاردهم، تهران: آگه.
۱۷. شعاری نژاد، علی اکبر (۱۳۸۶)، فلسفه آموزش و پرورش؛ چاپ هشتم؛ تهران: امیرکبیر.
۱۸. شعبانی، رضا (۱۳۸۵)، ایرانیان و هویت ملی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۹. شیخاوندی، داور (۱۳۶۹)؛ تکوین و تنفید هویت ملی؛ چاپ دوم؛ تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
۲۰. صالحی عمران، ابراهیم و دیگران (۱۳۸۷)؛ «بررسی میزان توجه مؤلفه های هویت در کتاب های درسی دوره آموزش راهنمایی»؛ فصلنامه مطالعات ملی، ۳۵، س ۹، ش ۳، صص ۲۵.
۲۱. صدیق سروستانی، رحمت الله و حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷)؛ «مطالعه تجربی منابع هویت ایران»، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۴، س ۹، ش ۲، صص ۵۳-۳۱.
۲۲. الطائی، علی (۱۳۷۸)؛ بحران هویت قومی در ایران؛ تهران: نشر شادگان.
۲۳. عبادیان، محمود (۱۳۸۳) «بحران هویت مذهبی و هویت فردی» در میانی نظری هویت و بحران هویت، به اهتمام علی

- اکبر علی خانی، تهران: انتشارات پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی.
۲۴. عبدالهی، محمد و حسین بُر، محمدعثمان (۱۳۸۱)؛ «گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران»، نامه انجمن، دوره ۴، ش ۴، صص ۸۰-۵۵.
۲۵. علاقه بند، علی، (۱۳۷۲)، جامعه شناسی آموزش و پرورش، تهران: بعثت.
۲۶. علی خانی، علی اکبر (۱۳۸۳)، مبانی نظری هویت و بحران هویت، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۲۷. گل محمدی، احمد (۱۳۸۰)؛ «جهانی شدن و بحران هویت»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۳، ش ۱۰، ص ۸۴.
۲۸. گودرزی، حسین (۱۳۸۴)؛ گفتارهایی درباره جامعه شناسی هویت در ایران؛ تهران، تمدن ایرانی
۲۹. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲) تجدد و تشخیص جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ناصر موفقیان (مترجم). تهران: نشرنی
۳۰. مشایخی، محمد (۱۳۳۷)، کتاب های درسی، راهنمای کتاب، س ۱، ش ۲، ۱۳۳۷، صص ۱۰۲-۱۰۰.
۳۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶)، خدمات متقابل اسلام و ایران، چاپ یازدهم، تهران: صدرا.
۳۲. معروفی، یحیی و یوسفزاده، محمدرضا (۱۳۸۸)، تحلیل محتوا در علوم انسانی (راهنمای عملی تحلیل کتاب های درسی)، چاپ اول، همدان: سپهر دانش.
۳۳. ملاصادقی، منیره (۱۳۷۸)؛ «نقش فعالیت های فرهنگی مدارس در شکل دهی به هویت ملی دانش آموزان»؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران؛ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۳۴. منصوری، علی و فریدونی، آزیتا (۱۳۸۸)، تبلور هویت در کتب درسی، بررسی محتوایی کتاب درسی دوره ابتدایی، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۳۸، س ۱۰، ش ۲، صص ۴۶-۲۷.
۳۵. نجفی، موسی (۱۳۸۶)، تکوین و تکون هویت ملی ایرانیان، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
۳۶. نیازی، محسن (۱۳۸۶)؛ «تبیین جامعه شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۸، ش ۳، صص ۸۰-۵۵.
۳۷. شیخاوندی، داور (۱۳۸۶)؛ «بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی».
۳۸. مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۶) دمکراسی هویت ایرانی. تهران: کویر.

ب) مشخصات کتاب های درسی تحلیل شده

۳۹. افخمی، ابراهیم، (۱۳۴۰)، تاریخ جدید برای سال سوم دبیرستانها، تهران: چاپ اول. انتشارات نامعلوم.
۴۰. بیتا، علی اکبر، (۱۳۴۰)، تاریخ برای سال پنجم طبیعی و ریاضی دبیرستانها، تهران، چاپخانه نهضت.
۴۱. پرویز، عباس و دیگران، (۱۳۴۱)، تاریخ عمومی و ایران برای سال پنجم طبیعی و ریاضی دبیرستانها، تهران، چاپخانه فردوسی.
۴۲. پرویز، عباس، (۱۳۲۷)، تاریخ ایران سال پنجم دبیرستانها، تهران، چاپخانه نهضت.
۴۳. جلالی فر، علی اکبر، (۱۳۳۴)، تاریخ برای سال اول دبیرستانها، تهران، چاپ شهریور، انتشارات نامعلوم.
۴۴. حکیم الهی، نصرالله، (۱۳۳۰)، تاریخ سال سوم برای دبیرستانها، تهران، کتاب فروشی و چاپخانه علی اکبر علمی و شرکت مطبوعات.
۴۵. عزت پور، (۱۳۳۰)، تاریخ نو برای سال اول دبیرستانهای پسران و دختران، تهران، کتاب فروشی و چاپخانه علی اکبر علمی و شرکت مطبوعات.
۴۶. عزت پور، (۱۳۳۰)، تاریخ نو برای سال دوم دبیرستانها پسران و دختران، تهران، چاپخانه فردوسی.
۴۷. فلسفی، نصرالله، (۱۳۲۰)، تاریخ مفصل ایران و تاریخ عمومی برای سال پنجم دبیرستانها، تهران، چاپخانه نهضت.
۴۸. نام نویسندگان معلوم نیست، (۱۳۲۰)، تاریخ سال دوم دبیرستانها، تهران: چاپخانه فردوسی.
۴۹. نام نویسندگان معلوم نیست، (۱۳۲۰)، تاریخ سال سوم دبیرستانها، تهران: چاپخانه فردوسی.

۵۰. نام نویسندگان معلوم نیست، (۱۳۲۲)، تاریخ ملل مشرق و یونان و روم برای سال اول ، تهران: بی تا.
۵۱. یاسمی، رشید و دیگران (۱۳۴۳)، تاریخ سال سوم دبیرستانها، تهران، انتشارات شرکت سهامی کتابهای درسی.
۵۲. یاسمی، رشید، (۱۳۴۲)، تاریخ سال اول دبیرستانها، تهران، انتشارات شرکت سهامی کتابهای درسی.
۵۳. یاسمی، رشید، (۱۳۴۳)، تاریخ سال دوم دبیرستانها، تهران، انتشارات شرکت سهامی کتابهای درسی.